

بازیابی و اعتبارسنجی آثار «علی بن مهزیار»

با تکیه بر بخش اصول کتاب الکافی

تاریخ دریافت: ۹۶/۴/۱ – تاریخ تأیید: ۹۶/۵/۲۲

محمود ملکی تراکمه‌ای*

چکیده

«علی بن مهزیار» نوشتارهای حدیثی فراوانی تصنیف کرد. علمای قرن‌های چهارم و پنجم به این آثار دسترسی داشته‌اند. فهرست‌نویسان نیز این نوشتارها را گزارش کرده‌اند. کلینی در تدوین *الکافی* از این نوشته‌ها بهره برده است. در این مقاله، طرق به کتاب‌های نامبرده اعتبارسنجی شده و احادیث گرفته‌شده از کتاب‌های «علی بن مهزیار» در بخش اصول کتاب *الکافی* بازیابی شده است. ۱۶ حدیث از چهار کتاب ابن مهزیار در این بازیابی به دست آمد. روش این نوشته کتابخانه‌ای است که بر اساس داده‌های سندی و متنی به تحلیل سند و متن می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های علی بن مهزیار، بازیابی، اعتبارسنجی، اصول *الکافی*.

صاحبان جوامع حدیثی همچون برقی در *المحاسن*، کلینی در *الکافی*، صدوق در *کتاب من لا یحضره الفقیه* احادیث مصنفات پیشین را در کتاب‌های حدیثی جای‌گذاری و مَبُوب کردند. با گذشت زمان، منابع این مصنفات از بین رفته است. چگونگی استفاده مصنفان جوامع از آن‌ها و اعتبار هر یک بر نسل‌های بعد پنهان ماند. این امر سبب شد، یکی از مهم‌ترین قرائن در دسترس پیشینیان از دید عالمان قرن‌های بعد مخفی بماند و ارزیابی دقیق احادیث به روش متقدمان فراموش شود. با از بین رفتن یا نادیده گرفتن این قرینه‌ها، راه برای تغییر روش قدما به متأخران فراهم شد. یکی از مهم‌ترین قرائن اعتبار حدیث، اعتبارسنجی منابع جوامع حدیثی است که جای خود را به ارزیابی حدیث بر پایه سند داده است. ما امروز به رویکرد دوباره به شیوه قدما برای اعتبارسنجی حدیث و نزدیک شدن به مراد آنان در ارزیابی منابع نیازمندیم. در این مقاله با مطالعه موردی، کتاب‌های «علی بن مهزیار» در بخش اصول کتاب *الکافی* ارزیابی و اعتبار آن بر اساس روش قدما ارزیابی شده است.

الف) شناخت‌نامه «علی بن مهزیار»

ابوالحسن، «علی بن مهزیار»، از محدثان و راویان مشهور در قرن سوم است. او اهل دوزق^۱ بوده و سپس در اهواز سکونت می‌گزیند. علی و پدرش (مهزیار)، هر دو نصرانی بوده سپس مسلمان شدند. هرچند گفته شده، علی در کودکی اسلام آورده است. او محضر سه امام را درک کرده، از امام رضا و امام جواد علیهما السلام روایت نقل می‌کند و با امام جواد علیه السلام ارتباطی ویژه داشت؛ وکیل ایشان و امام هادی علیه السلام بوده است.^۲ با توجه به این‌که وی در کودکی مسلمان شده و راوی احادیث امام رضا علیه السلام هست و ظاهراً روایات را از ایشان در مدینه - قبل از رفتن امام به مرو (سال ۲۰۰ق)^۳ - شنیده است، می‌توان حدس زد که در حدود سال ۱۸۰ هجری به دنیا آمده

۱. دوزق از شهرهای خوزستان بوده است. (معجم البلدان، ج ۳، ص ۴۸۱) بر اساس گزارش کشی وی اهل روستای هند از روستاهای فارس بوده است. بر اساس برخی خوانش‌ها این کلمه هندوان بوده (اختیار معرفة الرجال، ص ۵۴۸) که احتمالاً همان هندیجان کنونی است.

۲. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۵۳.

۳. طبری سال بردن امام از مدینه به مرو را سال ۲۰۰ گفته است. تاریخ الرسل والملوک، ج ۸، ص ۵۴۴.

ابن شهر آشوب، «علی بن مهزیار» را از خواص اصحاب امام کاظم علیه السلام دانسته،^۱ اما این قول اثبات نشده است؛ چراکه حسین بن سعید، «علی بن مهزیار» را به امام رضا علیه السلام آشنا کرده و سبب شده او به امامت معرفت پیدا کند.^۲ حال چگونه ممکن است، او از اصحاب خاص امام کاظم علیه السلام باشد؟!^۳ البته شیخ صدوق سندی در *ثواب الأعمال* آورده که به ملاقات «علی بن مهزیار» با امام کاظم علیه السلام دلالت می‌کند، سند چنین است:

أبو يعقوب يوسف بن السخت عن الحسن بن سهل البصري عن علي بن مهزيار قال: دخلت علي أبي الحسن موسى بن جعفر عليه السلام^۴

اما در سند نامبرده تصحیف رخ داده است، نام صحیح راوی «الحسن بن علی بن مهران» است؛ چراکه عیناً همین سند و متن در *الكافی* با ذکر نام صحیح راوی آمده است؛ سند *الكافی* این‌گونه است:

عن إبراهيم بن إسحاق الأحمر عن الحسن بن سهل عن الحسن بن علي بن مهران، قال: دخلت علي أبي الحسن موسى عليه السلام^۵

از روایتی چنین استفاده شده که «علی بن مهزیار» زمان امام حسن عسکری علیه السلام را درک کرده است، روایت چنین است:

محمد بن يعقوب عن محمد بن يحيى عن حدثه عن إبراهيم بن مهزيار قال: كتبت إلى أبي محمد عليه السلام أن مولاك علي بن مهزيار أوصى أن يحج عنه من ضيعة صير ريعها لك...^۶

آیت‌الله خوبی روایت را ضعیف و دست‌کم مرسل شمرده است؛^۷ البته از این حدیث استفاده نمی‌شود که «علی بن مهزیار» زمان امام عسکری علیه السلام را درک کرده؛ زیرا از ظاهر روایت برمی‌آید که «علی بن مهزیار» از دنیا رفته و برادرش دربارهٔ وصیت او، از امام حسن عسکری علیه السلام سؤال می‌پرسد. ممکن است گفته شود که از ترکیب «مولاک»، زنده بودن «علی بن مهزیار» در زمان امام

۱. مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج ۴، ص ۳۲۵.

۲. الرجال، ص ۳۵۴.

۳. معجم رجال الحدیث، ج ۱۲، ص ۱۹۸.

۴. ثواب الأعمال، ص ۱۷۵.

۵. الكافی، ج ۱۳، ص ۹۰.

۶. همان، ج ۸، ص ۳۲۰.

۷. معجم رجال الحدیث، ج ۱۳، ص ۲۱۲.

عسکری علیه السلام به دست می‌آید. در پاسخ می‌توان گفت که این مصطلح تنها بر شیعه بودن «علی بن مهزیار» دلالت می‌کند نه چیزی دیگر.

برخی گفته‌اند که «علی بن مهزیار» زمان غیبت را درک کرده است؛ اما چنین چیزی ثابت نیست و داستان تشرف ابن مهزیار به خدمت امام عصر علیه السلام مربوط به «علی بن ابراهیم بن مهزیار» است.^۱

به نظر می‌رسد، ایشان پیش از امام هادی علیه السلام از دنیا رفته است؛ از این رو در اسناد وی^۲ درباره شهادت امام هادی علیه السلام (۲۵۴ق) سخنی دیده نمی‌شود. دیگر اینکه با توجه به مقام وی نزد اهل بیت علیهم السلام،^۳ اگر پس از امام هادی علیه السلام زنده بود، به طور عادی باید روایتی از امام حسن عسکری علیه السلام روایت نقل می‌کرد؛ بنابراین وفات «علی بن مهزیار» از محرم ۲۲۹ق^۴ تا پیش از شهادت امام هادی علیه السلام در سال ۲۵۴ق است.

در جلالت و بزرگی او همین بس که امام جواد علیه السلام در چند توقیع، وی را ستوده است.^۵ نجاشی او را دارای باوری درست و ثقه دانسته و گفته، در روایتش طعن نیست.^۶ طوسی او را با این سه ویژگی مدح کرده است: ثقه، جلیل‌القدر، واسع‌الروایة.^۷

از وی آثار بسیاری گزارش شده است. برقی کتاب‌های او را از «حسین بن سعید» می‌داند و می‌گوید: «ابن مهزیار»، بر سه کتاب وضو، صلاة و حج چند برابر و بر سایر کتاب‌ها، اندکی افزوده است.^۸ علاوه بر این، «علی بن مهزیار» کتاب‌هایی هم جداگانه تصنیف کرد. نجاشی عنوان‌های آن‌ها را چنین نام برده است:

۱. همان.
۲. این اسناد در همین مقاله بررسی خواهند شد.
۳. الارشاد، ج ۲، ص ۲۹۷.
۴. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۵۳.
۵. بر اساس گزارش نجاشی، ابن‌اخی‌رواد محرم ۲۲۹ از علی بن مهزیار حدیث شنیده است. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۱۴۵.
۶. اختیار معرفة الرجال، ص ۵۵۰-۵۵۱.
۷. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۵۳.
۸. فهرست کتب الشیعه، ص ۲۶۵.
۹. همان.

کتاب الحروف، کتاب القائم، کتاب البشارات، کتاب الأنبياء، کتاب النوادر و رسائل علی بن
أسباط^۱

اما شیخ طوسی در این میان به سه عنوان حروف القرآن، الأنبياء و البشارات بسنده کرده
است. در ذیل فهرست نوشتارهای وی می‌آید.

آثار علی بن مهزیار

بر اساس گزارش‌های زراری^۲، نجاشی^۳ و طوسی^۴ فهرست کتاب‌های «ابن مهزیار»، در ذیل
آورده می‌شود. اسامی مشترک میان فهرست نگاران یا مختص هر یک جدا ذکر می‌گردد.

زراری، نجاشی، طوسی: الصوم، الدعاء

نجاشی: القائم، النوادر، رسائل علی بن اسباط

نجاشی، طوسی: الوضوء، الصلاة، الحج، الزکاه، الطلاق، الحدود، الديان، العتق و التدبیر، التجارات و
الاجارات، المكاسب، التفسیر، الفضائل، المثالب، التجمل و المروءه، المزار، الرد علی الغلاه، الوصایا،
الموارث، الخمس، الشهادات، فضائل المؤمنین و برهم، الملاحم، التقیه، الصيد و الذبائح، الزهد،
الاشریه، النذور و الکفارات و الايمان، الحروف (طوسی: حروف القرآن)، البشارات، الانبياء.

امروزه هیچ‌یک از آثار موجود نیست؛ آن‌چه از این نوشتارها باقی مانده صرفاً احادیثی است که
در لابه‌لای کتاب‌های حدیثی قابل بازیابی است. شایسته یادآوری است که درباره بازیابی
کتاب‌های «علی بن مهزیار» تاکنون هیچ تلاش مستقل و فراگیری صورت نگرفته است؛ هرچند
برای بازیابی برخی کتاب‌های دیگر راویان و محدثان با بهره‌گرفتن از کتاب *الكافی* تلاش‌هایی
شده است.^۵ در این مقاله بر آنیم تا آثار «ابن مهزیار» را در بخش اصول کتاب *الكافی* بازیابی شود.

۱. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۱۴۵.

۲. زراری، صوم حسین بن سعید و زیادات ابن مهزیار (رسالة ابو غالب، ص ۱۵۹) و الدعاء ابن مهزیار (همان، ص ۱۸۳) را روایت
کرده است.

۳. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۵۳.

۴. فهرست کتب الشیعه، ۲۶۵-۲۶۶.

۵. عمیدی نویسنده عراقی معاصر در کتاب *الشیخ الكلینی البغدای و کتابه الکافی (الفروع)* در سال ۱۳۷۳ منتشر شد، به
منابع اندکی از بخش فروع که کلینی بدان‌ها تصریح کرده، اشاره کرد. در نرم افزار درایة النور که سال ۱۳۸۲ تولید
شده، در بخش معرفی آن، منابعی از *الكافی* شناسانده شده است. احسان سرخه‌ای با نوشتن مقاله «کتاب حلبی منبعی
مکتوب در تألیف *الكافی*» با روش بازیابی چگونگی دستیابی کلینی به کتاب حلبی را شناساند؛ (فصلنامه علوم حدیث، شماره

در ادامه برخی مصطلحات به کاررفته در این نوشتار را تعریف کرده، سپس به بازیابی آثار وی، همراه با قواعدی پرداخته می‌شود.

بازیابی: فرآیند کشف و شناسایی متون یک اثر مفقود از میان منابع پسین را بازیابی گویند.^۱

اعتبارسنجی قدما: قدما یا متقدمان، شیخ طوسی و عالمان پیش از ایشان را شامل می‌شود. ابن ادریس و دانشیان پس از او را متأخران می‌دانند.^۲ این تقسیم کارکردی و در اعتبارسنجی حدیث اثرگذار است. تفاوت این دو، در اعتبارسنجی حدیث می‌باشد. قدما اعتبار و صحت حدیث را بر اساس قرائن دال بر صدق خبر می‌سنجیدند و مراد آنان از صحت، ثبوت یا صدق خبر بود؛ اما حدیث نزد متأخران به ویژه عالمان حلی، مانند ابن طاووس و پس از وی علامه^۳ و حتی تاکنون به نحو غالبی، بر اساس سند حدیث اعتبارسنجی می‌شود. آن چه در این نوشتار مدنظر است، اعتبارسنجی به روش قدماست.

ب) قواعد بازیابی

در اینجا لازم است قواعد بازیابی احادیثی از کتاب‌های ابن مهزیار را یادآور شده تا چگونگی دستیابی به آن احادیث روشن شود.

قاعده «شبه عدة»: در اسناد بسیاری دو نفر مشخص یا یکی معلوم و دیگری مبهم باهم در صدر اسناد *الكافی* از یک نفر روایت می‌کنند. بر اساس «قاعده عدة من اصحابنا»^۴ که فرد پس از «عدة» مؤلف کتاب شمرده می‌شود، اگر چند نفر بدون این که از آن‌ها با تعبیر خاصی - مانند

۵۱. بهار ۱۳۸۸). محمدرضا جدیدی نژاد مقاله «روش دستیابی به منابع *الكافی*» را در سال ۱۳۸۹ منتشر کرد؛ (آینه پژوهش، شماره ۱۲۳، مرداد و شهریور). در مقاله «اعتبارسنجی منابع کتاب *الكافی*» نیز بخشی از منابع *الكافی* شناسانده شده است؛ (سراج منیر، شماره ۸، پاییز ۱۳۹۱). مقاله «بازشناسی منابع کلینی در تدوین *الكافی*» از عبدالرضا حمادی نیز گامی در ساحت شناخت منابع *الكافی* بود؛ (حدیث پژوهی، ش ۱۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳). محمد قربانی در مقاله «اسناد پرتکرار نشانی از منابع مکتوب *الكافی*» با نشان دادن برخی اسناد پرتکرار *الكافی*، برخی منابع را بر اساس این قاعده شناسایی کرد؛ (حدیث حوزه، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۴).

۱. کتاب زید بن وهب جهنی، ص ۲۰.

۲. خاتمه مستدرک، ج ۱، ص ۳۰.

۳. منتقى الجمال فی الاحادیث الصحاح والحسان، ج ۱، ص ۱۴-۱۵.

۴. این قاعده را با مقایسه میان احادیث *الكافی* با سندهای متضمن «عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد» و احادیث *المحاسن* به دست آوردم.

«عدة من اصحابنا» - نام برده شود، اولین راوی ای که این افراد از او روایت می‌کنند، معمولاً صاحب کتاب و کتاب او منبع *الكافی* است؛ بنابراین لازم نیست حتماً تعبیری مانند «عدة من اصحابنا» برای یافتن منبع به کار رفته باشد؛ بلکه با صرف نام بردن از چند نفر، می‌توان به منبع *الكافی* دست یافت. ما این‌گونه اسانید را «شبه عدة» و قاعده آن را «قاعده شبه عدة» نام نهاده ایم. به نمونه ذیل توجه شود:

محمد بن یحیی و علی بن ابراهیم عن احمد بن محمد^۱

بر اساس «قاعده شبه عدة»، علی بن ابراهیم و محمد بن یحیی راویان کتاب احمد بن محمد بن عیسی هستند و کتاب منبع *الكافی* است.

قاعده اضمار: یکی از شیوه‌های کلینی در اسناد *الكافی*، آغاز کردن سند با ضمیر است. پس از مقایسه *المحاسن* با *الكافی* روشن شد که برخی از احادیث با اسناد متضمن ضمیر که پس از اسناد «عدة من اصحابنا عن احمد بن محمد بن خالد» می‌آیند، در *المحاسن* وجود دارد؛ بنابراین مرجع ضمیر، مؤلف منبع است. این شیوه را که در *الكافی* بسیار آمده، «قاعده اضمار» نامیده ایم. این قاعده، به موارد دیگری، غیر از «عدة برقی» هم تعمیم داده شده است و با استفاده از آن، منابع دیگری نیز بازایی می‌شوند.

قاعده کتاب نداشتن مروی عنه: اگر استاد کلینی که همان راوی اول است، کتابی نداشته باشد و «مروی عنه» او صاحب کتاب باشد، همان کتاب، منبع *الكافی* خواهد بود. این قاعده در مورد اساتید کلینی که کتاب ندارند،^۲ صادق است. علی بن موسی کُمیذانی، محمد بن حسن

۱. *الكافی*، ج ۱، ص ۳۹۱، ح ۴۱۶.

۲. از نتایج مقایسه *المحاسن* با *الكافی* این بود که بسیاری از احادیث یکسان در این دو کتاب، اسنادی دارند که با یکدیگر متفاوت هستند. البته این تفاوت در بخش نخست سند (قسمت منتهی به کلینی) رخ داده است و در بخش دیگر معمولاً اسناد هر دو کتاب یکی هستند. این یکسانی در متن و بخشی از سند و تفاوت در بخش دیگر سند، نمونه‌های بسیاری دارد. یکسانی در احادیث و ابواب دو کتاب تصادفی نیست و تابع قاعده مشخصی است. از آن‌جا که به زودی ثابت خواهیم کرد که *المحاسن* منبع *الكافی* است، پرسش این است که چرا مرحوم کلینی این احادیث را از *المحاسن* نگرفته است با اینکه برخی از احادیث همین ابواب را از *المحاسن* اخذ کرده اما بعضی دیگر را واگذاشته و با اسنادی متفاوت در کتاب خود آورده است. شبیری قاعده‌ای با عنوان «تبدیل اسناد» را همراه با شواهدی پاسخی بدین پرسش دانسته است. بر اساس این قاعده، مؤلفان جوامع حدیثی به دلیل دسترسی به مصنفات نویسندگان معاصر یا نزدیک به عصر خود و با مقایسه میان احادیث کتاب‌های حدیثی، سند را به سند دیگری تبدیل می‌کردند. در واقع آنان چنین ابواب و حتی احادیث یک باب را از یک

طایی، احمد بن مهران، حسین بن علی علوی، محمد بن اسماعیل، حسین بن احمد مالکی، محمد بن جعفر بزاز و محمد بن احمد بن علی بن الصلت از مشایخ کلینی هستند که کتابی ندارند. برای نمونه در سند ذیل همین اتفاق افتاده است: «علی بن موسی عن احمد بن محمد»؛^۱ در این جا کتاب احمد بن محمد بن عیسی منبع الکافی است.

قاعده تناسب محتوا: هرگاه یکی از فهرست نگاران، شیخ طوسی و نجاشی، به جای عنوان های کلی مانند «کتاب» از عناوین خاص استفاده کنند و محتوای حدیثی که از صاحب کتاب با عنوان خاص روایت شده با عنوان خاص، هم موضوع باشد، تناسب محتوایی میان محتوای حدیث و نوشتار با عنوان خاص رخ داده است. نمونه ذیل را ببینید:

محتوای دو حدیث محمد بن یحیی با نام کتاب وی؛ یعنی *مقتل الحسین* متناسب است.

این دو روایت در *الکافی* چنین است:

۱. محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن الوشاء؛ و الحسين بن محمد عن معلى بن محمد عن الوشاء عن أحمد بن عائد عن أبي خديجة عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «لما حملت فاطمة عليها السلام بالحسين عليه السلام، جاء جبرئيل إلى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم، فقال: إن فاطمة ستلد غلاما تقتله أمتك من بعدك...»^۲

۲. محمد بن یحیی عن علی بن اسماعیل عن محمد بن عمرو الزیات عن رجل من أصحابنا عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «إن جبرئيل عليه السلام نزل على محمد صلى الله عليه وآله وسلم، فقال له: يا محمد، إن الله يبشرك بمولود يولد من فاطمة تقتله أمتك من بعدك...»^۳

ج) طرق و اعتبارسنجی آنها

کتاب های «علی بن مهزیار» بر اساس آنچه نجاشی گزارش کرده کتاب های مشهوری بوده اند؛^۴ بنابراین وجود طریق های متعدد به این نوشته ها امری طبیعی است. در این بخش

کتاب حدیثی گرفته، سپس اسناد موجود کتاب های دیگر را که واسطه کمتری داشت به جای آن قرار می دادند؛ (شبیروی، «پژوهشی جدید در کتاب *الکافی*»، *شناختنامه کلینی و الکافی*، ج ۱، ص ۳۲۰)؛ بنابراین اخذ مؤلفان جوامع از منابع اساتید یا اساتید اساتید امری منطقی بوده است.

۱. *الکافی*، ج ۱، ص ۴۷۴، ح ۵۱۱.

۲. همان، ص ۵۰۶، ح ۱۲۶۲.

۳. همان، ح ۱۲۶۳.

۴. *فهرست مصنفی الشیعه*، ص ۲۵۳.

طرق نجاشی، طوسی، زُراری، صدوق و کلینی به این آثار را گزارش کرده، اعتبار هر طریق ارزیابی خواهد شد:

۱. طرق نجاشی

نجاشی سه طریق به کتاب‌های «علی بن مهزیار» دارد:

طریق اول: أخبرنا محمد بن محمد و الحسين بن عبدالله و الحسين بن أحمد بن موسى بن

هدية عن جعفر بن محمد عن محمد بن الحسن بن علي عن أبيه عن جده، بكتبه جميعها؛^۱

این طریق به همه کتاب‌های «علی بن مهزیار» است. اکنون به بررسی آن می‌پردازیم:

«محمد بن محمد بن نعمان»، ابن المعلم، معروف به شیخ مفید (م ۴۱۳ق) بزرگ دانشمند

امامیه در عصر خود بوده است.^۲ «حسین بن عبدالله غضائری»^۳ و «الحسین بن أحمد بن موسى بن

هدية» از مشایخ نجاشی بوده، با توجه به توثیق مشایخ نجاشی هر دو ثقة است.^۴ «جعفر بن

محمد» همان ابن قولویه^۵ و از ثقات، بزرگان حدیث و فقه به شمار می‌رفته است.^۶

«محمد بن حسن بن علی بن مهزیار» از مشایخ ابوغالب زُراری^۷ و ابن قولویه^۸ است. بر اساس

وثاقت مشایخ ابن قولویه^۹ وی ثقة است.

«حسن بن علی» هیچ جرح و تعدیلی ندارد؛ و صرفاً راوی کتاب پدرش است. از آن‌جا که این

طریق بدون هیچ ایرادی از طرف نجاشی پذیرفته شده، ظاهراً مهمل بودن «حسن بن علی» به

۱. همان، ص ۲۵۳-۲۵۴.

۲. فهرست کتب الشیعه، ص ۴۴۴-۴۴۵.

۳. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۶۹.

۴. عالمان رجالی، مشایخ نجاشی را توثیق کرده‌اند. رک: بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه، ص ۱۱۳.

۵. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۳۳۰.

۶. همان، ص ۱۲۳.

۷. رساله ابوغالب زُراری، ص ۱۷۸.

۸. کامل الزیارات، ص ۱۱.

۹. آیت‌الله خویی همه راویان واقع در اسناد کامل الزیارات را به اسناد کلام ابن قولویه در مقدمه، در مقطعی ثقة می‌دانستند

(معجم رجال الحدیث، ج ۱، ص ۵۰)؛ اما از این نظر عدول کرده، وثاقت را فقط در مورد مشایخ بدون واسطه ابن قولویه

پذیرفتند. (اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق، ج ۱، ص ۳۲۳) عبارت ابن قولویه هم در همین نظر اخیر آیت‌الله

خویی ظهور دارد. (کامل الزیارات، ص ۴).

اعتبار طریق ضرری نمی‌زند. این طریق هرچند بر مبنای متأخران صحیح نیست؛ اما بر مبنای قدما معتبر است.

طریق دوم: خبرنا أبو عبدالله القزوینی قال: حدثنا أحمد بن محمد بن يحيى قال: حدثنا عبدالله بن جعفر عن إبراهيم عن أخيه علي بها؛

این طریق نیز به همه نوشته‌های ابن مهزیار است. «ابو عبدالله قزوینی»، «محمد بن علی بن شاذان» از مشایخ اجازه نجاشی است که بارها از وی روایت کرده است^۱ و گفته شد که مشایخ نجاشی، ثقة هستند. «احمد بن محمد بن یحیی» از مشایخ اجازه است.^۲ و بر مبنای وثاقت مشایخ اجازه،^۳ وی ثقة است. «عبدالله بن جعفر حمیری» (زنده در دهه آخر سده سوم) از اصحاب امام عسکری علیه السلام ثقة و شیخ قمیان دانسته شده است. در کوفه از او حدیث بسیار سماع کردند. آثار حدیثی فراوانی نیز دارد.^۴ درباره «ابراهیم»، یک روایت را کشی نقل کرده که از آن مدح استفاده می‌شود^۵ نجاشی صرفاً کتاب «البشارات» را از او دانسته و جرح و تعدیلی درباره اش ندارد.^۶ و همین نداشتن جرح و تعدیل فی الجملة بر اعتبار طریق دلالت دارد.

طریق سوم: فأخبرنا بها علي بن أحمد عن محمد بن الحسن بن محمد بن الحسن الصفار عن العباس عن علي بكتبه كلها؛

«علی بن احمد بن ابی‌حید قمی» از مشایخ اجازه نجاشی است. با توجه به وثاقت اساتید نجاشی می‌توان وی را ثقة دانست. «محمد بن الحسن بن احمد بن الولید» (م ۳۴۳ ق) شیخ، متقدم و بزرگ قمیان شمرده شده و در وصف او «ثقة ثقة مسكون اليه» آمده است.^۷ «محمد بن الحسن بن فروخ» معروف به «صفار» (م ۲۹۰ ق) را نجاشی با این تعابیر ستوده است:
كان وجهها في أصحابنا القميين، ثقة عظيم القدر راجحا قليل السقط في الرواية.^۸

۱. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۴۴۸.

۲. الرجال، ص ۴۱۰.

۳. شیخ اجازه از اسباب حُسن به شمار می‌رود؛ بلکه برخی به وثاقت مشایخ اجازه باورمندند. فوائد الوحید علی منهج المقال (چاپ شده با منهج المقال)، ج ۱، ص ۱۴۱.

۴. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۱۹؛ فهرست کتب الشیعه، ص ۲۹۴؛ الرجال، ص ۴۰۰.

۵. اختیار معرفة الرجال، ص ۵۳۱.

۶. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۱۶.

۷. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۳۸۳؛ و ببینید: فهرست کتب الشیعه، ص ۴۴۲.

۸. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۳۵۴.

عباس بن معروف ثقة است.^۱ بنابراین طریق نامبرده معتبر است.

۲. طرق طوسی

شیخ طوسی نیز دو طریق به کتاب‌های علی بن مهزیار دارد:

طریق اول: أخبرنا بكتبه و رواياته جماعة عن محمد بن علي بن الحسين عن أبيه و محمد بن الحسن عن سعد بن عبدالله و الحميري و محمد بن يحيى و أحمد بن إدريس عن أحمد بن محمد عن العباس بن معروف عن علي بن مهزيار إلا كتاب المثالب فإنه روى العباس نصفه عن علي بن مهزيار؛

این طریق به روایات «علی بن مهزیار»^۲ و کتاب‌های وی است. البته «عباس بن معروف» در این میان تنها به روایت نیمی از کتاب «المثالب» بسنده کرده است. اکنون به اعتبارسنجی این طریق پرداخته می‌شود:

مراد از عده‌ای که شیخ طوسی با واسطه آن‌ها از شیخ صدوق روایت می‌کند، «شیخ مفید»، «ابن غضائری»، «ابن حَسَکَه قمی» و «ابوزکریا محمد بن سلیمان خُرانی» هستند؛^۳ بنابراین این طبقه در بالاترین درجات وثاقت هستند. «علی بن الحسین بن موسی بن بابویه»، پدر شیخ صدوق (م ۳۲۹ق) بزرگ، پیشوا و فقیه قمیان در زمان خود بوده است.^۴

«محمد بن الحسن»، همان ابن‌الولید است که وثاقت وی قبلاً گزارش شد. «سعد بن عبدالله اشعری ابوالقاسم» (م ۲۹۹-۳۰۱ق) از دانشیان امامی است که تألیفات بسیاری از خود به جا گذاشت. او فقیه و بزرگ شیعیان زمان خویش است. سفرهای حدیثی زیادی داشته و از عالمان اهل سنت نیز بسیار حدیث شنید. محمد بن قولویه و ابن‌الولید از وی روایت کرده‌اند.^۵ «حمیری»، همان عبدالله بن جعفر است که گفته شد ثقة است. «محمد بن یحیی ابوجعفر عطار قمی» اهل قم، عالم، ثقة، پر حدیث و استاد کلینی است. نجاشی وی را دارای کتاب‌هایی دانسته، از دو کتاب

۱. همان، ص ۲۸۱.

۲. احسان سرخه‌ای در مقاله «کاربرد حدیث و روایت در فهرست و رجال پیشینیان» به تفصیل درباره «روایت» بحث کرده است. فصلنامه علوم حدیث، دوره ۲۰، شماره ۲، شماره ۷۶، تابستان ۱۳۹۴، ص ۹۳-۱۱۹.

۳. فهرست کتب الشیعه، ص ۴۴۴.

۴. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۶۱؛ و نیز ببینید: فهرست کتب الشیعه، ص ۲۷۳.

۵. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۱۷۷؛ فهرست کتب الشیعه، ص ۲۱۵؛ الرجال، ص ۴۲۷.

وی نام برده است.^۱ «احمد بن ادریس ابوعلی اشعری» (م ۳۰۶ق) را فقیه، ثقه، صحیح الروایه و کثیر الحدیث دانسته‌اند.^۲ «احمد بن محمد» در این طریق، به قرینه مشایخ وی هم چون محمد بن یحیی همان احمد بن محمد بن عیسی اشعری است.^۳ «عباس بن معروف» هم ثقه است. بنابراین طریق مذکور در بالاترین درجات اعتبار است و حضور بزرگانی در طبقات متعدد در این طریق اعتبار خاصی بدان داده است.

طریق دوم: رواها محمد بن علی بن الحسین عن أبیه و موسی بن المتوکل عن سعد بن عبدالله و الحمیری عن إیراهیم بن مهزیار عن أخیه عن رجاله. وفاة أبي ذر و حدیث بدء إسلام سلمان رویناه بهذا الإسناد عن علی بن مهزیار؛

در این طریق به بررسی «موسی بن متوکل» بسنده می‌شود.

«محمد بن موسی بن المتوکل» چنانکه می‌دانیم از اساتید صدوق است که در روایت بر او بسیار اعتماد کرده است.^۴ اعتماد صدوق بر وی اماره و ثاقت است؛ بنابراین طریق معتبر است؛ البته این طریق به دلیل اینکه صرفاً دو نوشتاری است که با آثار ابن مهزیار در کتاب *الکافی* ارتباطی ندارد، اعتبار یا عدم اعتبار آن نقشی در پژوهش مذکور ندارد.

طریقی را شیخ طوسی در *مشیخه تهذیب الاحکام*^۵ و *مشیخه الاستبصار*^۶ آورده است که تنها تفاوت آن با طریق نخست در فهرست، این است که در فهرست اساتید طوسی، جماعتی هستند که شیخ مفید هم در زمره آنان است و در *مشیخه* تنها نام شیخ مفید ذکر شده است.

۳. طرق زراری

طریق اول: فمن ذلك كتاب الصوم للحسين بن سعيد و زيادات ابن مهزيار قال أبوغالب حدثني به أبو العباس عبدالله بن جعفر الحميري عن أحمد بن محمد بن عيسى عن ابن سعيد و هي ثلاثة أجزاء و قال عبدالله بن جعفر و ما كانت هذه الرواية عن علي بن مهزيار فإنه حدثني

۱. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۳۵۳.

۲. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۹۲؛ فهرست کتب الشیعه، ص ۶۴.

۳. معجم رجال الحدیث، ج ۳، ص ۹۰-۹۳.

۴. برای نمونه ببینید: کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۴۲۷، ص ۴۳۲، ص ۴۳۴ و...؛ *الخصال*، ج ۲، ص ۵۳۱، ص ۶۵۰.

و....

۵. تهذیب الاحکام، ج ۱۰، ص ۸۵.

۶. الاستبصار، ج ۴، ص ۳۳۸.

به ابراهیم بن مهزیار عن أخیه علی؛^۱

نکته‌ای دربارهٔ این طریق شایسته ذکر است و آن اینکه کتاب‌های علی بن مهزیار، در اصل کتاب‌های حسین بن سعید بوده همراه با زیادات ابن مهزیار. در این طریق هم حمیری کتاب صوم ابن سعید را از احمد بن محمد و زیادات ابن مهزیار را از طریق ابراهیم روایت می‌کند. این نکته در همین مقاله خواهد آمد.

همه این راویان پیش‌تر بررسی شده‌اند. در طریق دوم نجاشی درباره اعتماد نجاشی بر طریقی که ابراهیم راوی آن بود سخن گفتیم؛ بنابراین اجمالاً این طریق هم معتبر است.

طریق دوم: و ما کان عن العباس بن معروف فهو مما صتفه علی بن مهزیار حدثنی بهذا الكتاب الحمیری^۲

این طریق هم طریق دیگری است مانند همان طریق اول با این تفاوت که در آن طریق ابراهیم بن مهزیار راوی زیادات برادرش، علی، بود؛ اما در این طریق عباس بن معروف راوی زیادات است.

این طریق هم پیش از این بررسی شده و معتبر است.

طریق سوم: کتاب الدعاء لابن مهزیار حدثنی به أبو جعفر محمد بن الحسن بن علی بن مهزیار عن أویه الحسن بن علی عن علی بن مهزیار^۳

در طریق نخست نجاشی هم محمد بن حسن و حسن بن علی راوی بودند و در آنجا درباره اعتبار این طریق سخن گفتیم.

۴. طرق شیخ صدوق^۴

طریق اول: و ما کان فیه عن علی بن مهزیار فقد رویته عن أبي-رضی الله عنه- عن محمد بن

۱. رساله ابو غالب زراری، ص ۱۵۹.

۲. همان، ص ۱۵۹-۱۶۰.

۳. همان، ص ۱۸۳.

۴. دربارهٔ طرق شیخ صدوق در انجام کتاب من لا یحضره الفقیه و یکسان بودن کارکرد آن با فهرست‌های نجاشی و طوسی تردیدهایی وجود دارد؛ چرا که طرق صدوق را طرق به روایات دانسته‌اند نه طرق به کتاب‌ها (بازسازی متون کهن حدیث شیعه، گفتگو با آیت الله سید احمد موسوی مددی، ص ۱۱۶)؛ اما به نظر می‌رسد نمی‌توان به طور کلی همهٔ طرق صدوق را چنین دانست. کمینه در این باره می‌توان تردید کرد. برای نمونه، طرق صدوق به علی بن مهزیار و یکسانی آن با طرقی چون نجاشی و دیگران این گمان را تقویت می‌کند که همهٔ طرق صدوق، طرق به روایات نیست. مقایسه طرق با همدیگر بر اساس نموداری که پس از این خواهد آمد شاهدی موجه بر این امر است.

یحیی العطار عن الحسين بن إسحاق التاجر عن علي بن مهزيار
 همه راویان این طریق ثقة هستند؛ اما درباره حسین بن اسحاق آگاهی در دست نیست؛
 هرچند وی در طریق کلینی به علی بن مهزیار حضور دارد و این نشان می‌دهد که این طریق در
 قرن چهارم میان بزرگان شناخته شده بوده است.

طریق دوم: و رویتہ عن أبي-رضی اللہ عنہ- عن سعد بن عبدالله؛ و الحمیری جمیعا عن ابراهیم
 بن مهزیار عن أخیه علی بن مهزیار.

روایات نامبرده در این طریق ثقة هستند. درباره هر یک از آن‌ها پیش از این سخن گفتیم.
طریق سوم: و رویتہ أيضا عن محمد بن الحسن-رضی اللہ عنہ- عن محمد ابن الحسن الصقار
 عن العباس بن معروف عن علی بن مهزیار الأهوازی
 این طریق هم پیش از این بررسی شده و بر اساس وثاقت راویان، معتبر شناخته شده است.

۵. طرق کلینی

بر اساس قواعدی که درباره آن‌ها پیش از این سخن گفتیم و نیز تطبیق آن‌ها بر طرق به آثار
 علی بن مهزیار، کلینی در بخش اصول کتاب *الکافی* چهار طریق به کتاب‌های علی بن مهزیار
 دارد.

طریق اول: عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جمیعاً عن ابراهیم بن مهزیار عن علی بن

در طریق دوم نجاشی، حمیری همه کتاب‌های ابن مهزیار و در طریق نخست زراری، حمیری
 کتاب صوم را از طریق ابراهیم بن مهزیار روایت می‌کند؛ البته شیخ طوسی نیز در طریقی ابراهیم
 را راوی دو نوشته علی بن مهزیار معرفی کرده است در آن جا گفته شد که اعتبار این دو نوشتار؛
 یعنی وفاة ابي ذر و حدیث بدء اسلام با این مقاله ارتباطی ندارد. در مجموع این طریق کلینی
 قابل اعتماد است و راویان آن پیش از مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

طریق دوم: ابوعلی الاشعری عن عیسی بن ایوب عن علی بن مهزیار.^۲

در این طریق درباره «عیسی بن ایوب» اطلاعی نداریم از این رو طریق مورد تردید است.

۱. *الکافی*، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳؛ ص ۵۰۰، ح ۱۲۵۵؛ ص ۵۰۵، ح ۱۲۶۰؛ ص ۵۱۹، ح ۱۲۷۴؛ ص ۵۲۸، ح ۱۲۸۰؛ ص ۵۳۷،
 ح ۱۲۸۷؛ ص ۵۶۵، ح ۱۲۹۷؛ ص ۵۸۲، ح ۱۳۰۸؛ ص ۵۹۶، ح ۱۳۲۰.
 ۲. همان، ج ۳، ص ۲۱۲-۲۱۳، ح ۱۶۶۴-۱۶۶۶.

طریق سوم: علی بن ابراهیم عن ابيه؛ و أبوعلی الأشعری و محمد بن یحیی جمیعا عن الحسین بن إسحاق عن علی بن مهزیار^۱

این طریق به قرینه طریق «أبوعلی الأشعری و محمد بن یحیی جمیعا عن الحسین بن إسحاق؛ و علی بن ابراهیم عن ابيه جمیعا عن علی بن مهزیار»^۲ به تفکیک چنین است:

علی بن ابراهیم عن ابيه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار
ابوعلی الاشعری عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار
محمد بن یحیی عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار
در واقع طریق دو طریق است بدین صورت:

طریق اول: ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار
این طریق با طریق صدوق جز در ابوعلی اشعری مشترک است و گفتیم که این طریق در قرن چهارم از طرق مورد اعتنای بزرگان است.

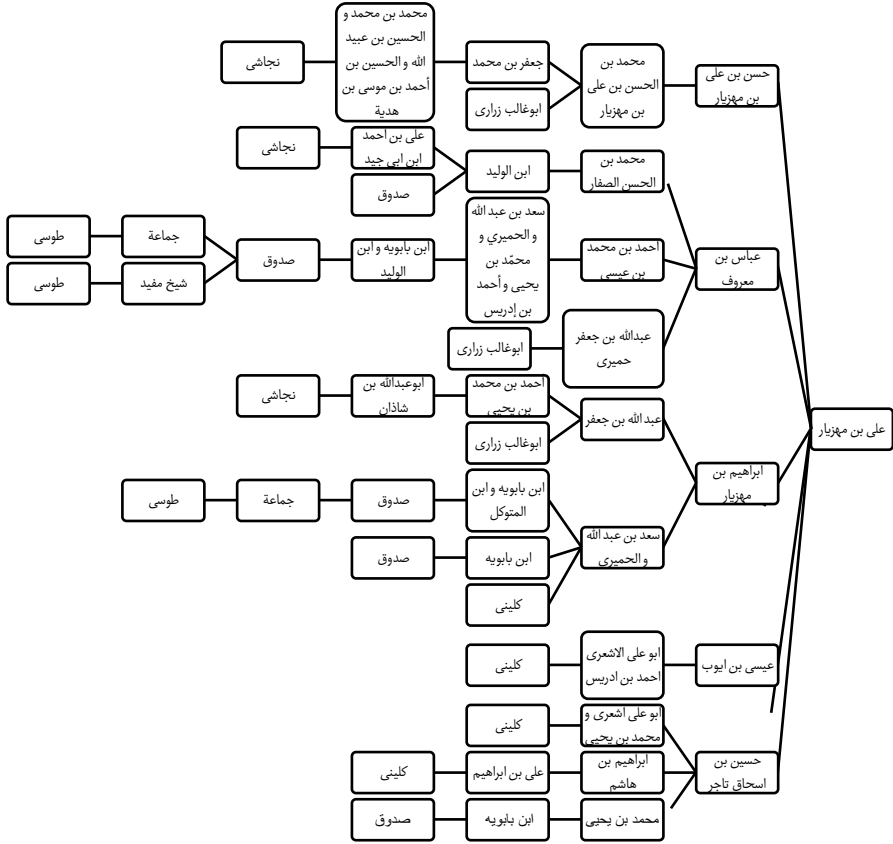
طریق دوم: علی بن ابراهیم عن ابيه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار؛
در مورد اینکه آیا این طریق را می توان طریق به علی بن مهزیار دانست و کتاب علی منبع کلینی است یا یکی از دو کتاب علی بن ابراهیم و ابراهیم بن هاشم منبع هستند جای تردید وجود دارد؛ اما با توجه به اینکه این طریق بر طریقی عطف شده که طریق به کتاب ابن مهزیار است، ظاهراً می توان این طریق را از طرق کلینی به کتاب ابن مهزیار دانست.

۱. همان، ج ۴، ص ۲۳۶.

۲. همان، ص ۲۳۹.

نمودار طرق به آثار علی بن مهزیار

د) تطبیق قواعد بازیابی بر طرق

قاعده شبه عده و کتاب نداشتن راوی: بر اساس «قاعده شبه عده» در طریق «عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جمیعاً عن ابراهیم بن مهزیار عن علی بن مهزیار عن الحسن بن سعید/الحسن بن محبوب»^۱ می‌بایست کتاب «ابراهیم» منبع باشد؛ اما با توجه به اینکه «ابراهیم بن مهزیار» راوی کتاب‌های برادرش، «علی»، است و دلیلی که در مورد روایت «علی بن مهزیار» از «حسن بن محبوب»

۱. همان، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳؛ ص ۵۰۰، ح ۱۲۵۵؛ ص ۵۰۵، ح ۱۲۶۰؛ ص ۵۱۹، ح ۱۲۷۴؛ ص ۵۲۸، ح ۱۲۸۰؛ ص ۵۳۷، ح ۱۲۸۷؛ ص ۵۶۵، ح ۱۲۹۷؛ ص ۵۸۲، ح ۱۳۰۸؛ ص ۵۹۶، ح ۱۳۲۰.

خواهد آمد، این احادیث از کتاب علی بن مهزیار اخذ شده است.

نکته‌ای مهم اینکه چرا در همه اسناد، «علی بن مهزیار» از «حسین بن سعید» روایت می‌کند، جز یک سند که «ابن مهزیار» از «حسن بن محبوب» روایت می‌کند.^۱ این پرسش را «احمد بن محمد بن خالد برقی» پاسخ داده است. او گزارش کرده که اصل کتاب‌های «علی بن مهزیار» برگرفته از مصنفات «حسین بن سعید» است با این تفاوت که «ابن مهزیار» بر سه کتاب «حسین بن سعید» (وضو، صلات و حج) چندین برابر و بر سایر کتاب‌های او اندکی افزود.^۲ بنابراین درباره سند اول گفته می‌شود که این مورد از افزوده‌های «ابن مهزیار» بر کتاب‌های «حسین بن سعید» و در حقیقت از کتاب «حسن بن محبوب» گرفته است.

سؤال دیگر این است که این روایات از کدام کتاب «ابن مهزیار» گرفته شده است. شاید منبع این روایات کتاب «المزار/ابن مهزیار» باشد؛ چراکه موضوع همه این احادیث تاریخ ولادت یا مدت زندگانی یا تاریخ شهادت است و شیخ طوسی نیز این‌گونه تاریخ‌ها را در کتاب المزار تهذیب الاحکام آورده است.^۳

سند «ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی عن الحسن بن اسحاق عن علی بن مهزیار»^۴ هم بر اساس «قاعدة شبه عده» و کتاب نداشتن «حسین بن اسحاق» تحلیل می‌شود؛ بدین نحو که کتاب «علی بن مهزیار» منبع است. از سه حدیثی که با این طریق داریم حدیث ۲۴۳۲ به نظر می‌رسد از کتاب «التفسیر علی بن مهزیار» گرفته شده است.^۵ حدیث‌های ۲۹۷۶ و ۲۹۸۲ ظاهراً از کتاب «الزهد» اخذ شده‌اند.^۶

سند «علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسن بن اسحاق عن علی بن مهزیار» طریق به کتاب «علی بن مهزیار» است؛ زیرا در اصل سند عطف بر سند دیگری است و در اصل سند چنین بوده است: «علی بن ابراهیم عن ابیه و ابوعلی الاشعری و محمد بن یحیی جمعاً عن الحسن بن اسحاق عن علی بن مهزیار».

۱. همان، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳.

۲. فهرست مصنفی الشیعه، ص ۲۵۳؛ فهرست کتب الشیعه، ص ۲۴۵.

۳. برای نمونه ببینید: تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۷۸.

۴. الکافی، ج ۳، ص ۶۷۷، ح ۲۴۳۲؛ ج ۴، ص ۲۳۶، ح ۲۹۷۶؛ ص ۲۳۹، ح ۲۹۸۲.

۵. دلیل تفسیری بودن این حدیث خواهد آمد.

۶. دلیل آن خواهد آمد.

این سند حدیث ۲۹۷۶ است. درباره طریقی بودن «علی بن ابراهیم عن ابیه عن الحسین بن اسحاق عن علی بن مهزیار» پیش از این سخن گفته شد. قواعد اضمار و تناسب محتوا: در ذیل، مرجع ضمیر علی بن مهزیار است؛ بنابراین کتاب او منبع است.

ابوعلی الاشعری عن عیسی بن ایوب عن علی بن مهزیار عن فضالة بن ایوب؛
عنه عن فضالة بن ایوب. عنه عن فضالة.^۱

ظاهراً این سه حدیث از کتاب «الصلاة/ابن مهزیار» گرفته شده است؛ زیرا دانسته شد که عمده تصنیفات «ابن مهزیار» از «حسین بن سعید» است؛ تنها در سه کتاب، اضافات چندبرابری دارد که یکی از آن‌ها کتاب «الصلاة» است. جالب اینکه شیخ طوسی حدیث ۱۶۶۴ کتاب الکافی را با سند دیگری نقل کرده است. بخش اول حدیث طوسی با حدیث الکافی یکسان است. حدیث شیخ طوسی زیادتی دارد که درباره نماز است و در روایت کلینی نیست.^۲ همین زیادتی قرینه خوبی است بر اینکه به احتمال بسیار این سه روایت هر سه از کتاب «الصلاة/ابن مهزیار» اخذ شده‌اند. در پایان عنوان هر کتاب از «علی بن مهزیار» را همراه با سند و متن موجود در الکافی ذکر کرده تا خوانندگان تصور روشنی از کتاب‌های علی بن مهزیار و احادیث گرفته شده از آن‌ها داشته باشند:

۱. المزار

عبدالله بن جعفر و سعد بن عبدالله جميعا عن ابراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسن بن محبوب عن هشام بن سالم عن حبيب السجستاني، قال: سمعت أبا جعفر عليه السلام يقول: ولدت فاطمة بنت محمد ﷺ بعد مبعث رسول الله ﷺ بخمس سنين و توفيت ولها ثمان عشرة سنة و خمسة و سبعون يوماً^۳
سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر عن ابراهيم بن مهزيار عن أخيه علي عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «قبض الحسن بن علي

۱. همان، ج ۳، ص ۲۱۳-۲۱۴، ح ۱۶۶۴-۱۶۶۶.

۲. روایت تهذیب، ج ۲، ص ۱۵: و عنه عن حماد بن عیسی عن معاویة بن عمار عن أبي عبدالله عليه السلام قال كان علي بن الحسين عليه السلام يقول إني لأحب أن أدمر على العمل وإن قل قال قلنا تقضي صلاة الليل بالنهاري في السفر قال نعم.

روایت الکافی: عنه، عن فضالة بن ایوب، عن معاویة بن عمار عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «كان علي بن الحسين - صلوات الله عليهما - يقول: إني لأحب أن أدمر على العمل وإن قل»؛ ح ۲۱۳.

۳. الکافی، ج ۲، ص ۴۸۸، ح ۱۲۴۳، باب مولد الزهراء فاطمة عليها السلام.

عليه السلام وهو ابن سبع وأربعين سنة، في عام خمسين سنة؛ عاش بعد رسول الله ﷺ أربعين سنة^١

سعد وأحمد بن محمد جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «قبض الحسين بن علي عليه السلام يوم عاشوراء وهو ابن سبع وخمسين سنة»^٢

سعد بن عبدالله وعبدالله بن جعفر الحميري عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «قبض علي بن الحسين عليه السلام وهو ابن سبع وخمسين سنة في عام خمس وتسعين؛ عاش بعد الحسين عليه السلام خمسا وثلاثين سنة»^٣

سعد بن عبدالله والحميري جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير: عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «قبض محمد بن علي الباقر عليه السلام وهو ابن سبع وخمسين سنة في عام أربع عشرة ومائة؛ عاش بعد علي بن الحسين عليه السلام تسع عشرة سنة وشهرين»^٤

سعد بن عبدالله وعبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير، قال: قبض أبو عبدالله جعفر بن محمد عليه السلام وهو ابن خمس وستين سنة في عام ثمان وأربعين ومائة؛ وعاش بعد أبي جعفر عليه السلام أربعاً وثلاثين سنة^٥

سعد بن عبدالله وعبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان عن ابن مسكان عن أبي بصير، قال: قبض موسى بن جعفر عليه السلام وهو ابن أربع وخمسين سنة في عام ثلاث وثمانين ومائة؛ وعاش بعد جعفر عليه السلام خمسا وثلاثين سنة^٦

سعد بن عبدالله وعبدالله بن جعفر جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي بن مهزيار عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان، قال: قبض علي بن موسى عليه السلام وهو ابن تسع وأربعين

١. همان، ص ٥٠٠، ح ١٢٥٥، باب مولد الحسن بن علي عليه السلام.

٢. همان، ص ٥٠٢، ح ١٢٦٠، باب مولد الحسين بن علي عليه السلام.

٣. همان، ص ٥١٩، ح ١٢٧٤، باب مولد علي بن الحسين عليه السلام.

٤. همان، ص ٥٢٨، ح ١٢٨٠، باب مولد أبي جعفر محمد بن علي عليه السلام.

٥. همان، ص ٥٣٧، ح ١٢٨٧، باب مولد أبي عبدالله جعفر بن محمد عليه السلام.

٦. همان، ص ٥٦٥، ح ١٢٩٧، باب مولد أبي الحسن موسى بن جعفر عليه السلام.

سنة وأشهر- في عام اثنين ومائتين؛ عاش بعد موسى بن جعفر عليه السلام عشرين سنة إلا شهرين أو ثلاثة^١

سعد بن عبدالله والحيمري جميعا عن إبراهيم بن مهزيار عن أخيه علي عن الحسين بن سعيد عن محمد بن سنان، قال: قبض محمد بن علي عليه السلام وهو ابن خمس وعشرين سنة وثلاثة أشهر واثني عشر يوما، توفي يوم الثلاثاء لست خلون من ذي الحجة سنة عشرين ومائتين؛ عاش بعد أبيه تسع عشرة سنة إلا خمسا وعشرين يوما^٢

٢. الصلاة

أبو علي الأشعري عن عيسى بن أيوب عن علي بن مهزيار عن فضالة بن أيوب عن معاوية بن عمار عن نجية؛ عن أبي جعفر عليه السلام، قال: «ما من شيء أحب إلى الله - عز وجل - من عمل يدوم عليه وإن قل»^٣.

عنه عن فضالة بن أيوب عن معاوية بن عمار؛ عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «كان علي بن الحسين - صلوات الله عليهما - يقول: إني لأحب أن أداوم على العمل وإن قل»^٤.

عنه عن فضالة عن العلاء عن محمد بن مسلم؛ عن أبي جعفر عليه السلام، قال: «كان علي بن الحسين - صلوات الله عليهما - يقول: إني لأحب أن أقدم على ربي وعملي مستوا»^٥.

٣. التفسير

محمد بن يحيى وأبو علي الأشعري عن الحسين بن إسحاق عن علي بن مهزيار عن حماد بن عيسى عن أبي عمرو المدائني؛ عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: سمعته يقول: «كان أبي عليه السلام يقول: إن الله قضى قضاء حتما ألا ينعم على العبد بنعمة فيسلبها إياه، حتى يحدث العبد ذنبا يستحق بذلك النعمة»^٦

٤. الزهد

علي بن إبراهيم عن أبيه؛ وأبو علي الأشعري ومحمد بن يحيى جميعا عن الحسين بن إسحاق عن علي بن مهزيار عن فضالة بن أيوب عن عبد الصمد بن بشير؛ عن أبي عبدالله عليه السلام، قال: «العبد

١. همان، ص ٥٨٢، ح ١٣٠٨، باب مولد ابی الحسن الرضا عليه السلام.

٢. همان، ص ٥٩٦، ح ١٣٢٠، باب مولد ابی جعفر محمد بن علی الثاني عليه السلام.

٣. ج ٣، ص ٢١٢، ح ١٦٦٤، باب استواء العمل والمداومة عليه، كتاب الايمان والكفر.

٤. همان، ص ٢١٣، ح ١٦٦٥.

٥. همان، ح ١٦٦٦.

٦. همان، ص ٦٧٧، ح ٢٤٣٢، باب الذنوب، كتاب الايمان والكفر؛ مقايسه كنيد بالتفسير عياشي، ج ٢، ص ٢٠٦؛ عن أبي عمرو المدائني عن أبي عبدالله ع قال: إن أي كان يقول إن الله قضى قضاء حتما - لا ينعم على عبده بنعمة فسلبها إياه - قبل أن يحدث العبد ذنبا يستوجب بذلك الذنب سلب تلك النعمة وذلك قول الله «إن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم».

المؤمن إذا أذنب ذنبا أجله الله سبع ساعات، فإن استغفر الله لم يكتب عليه شيء؛ وإن مضت الساعات ولم يستغفر، كتبت عليه سيئة وإن المؤمن ليذكر ذنبه بعد عشرين سنة حتى يستغفر ربه، فيغفر له وإن الكافر لينساه من ساعته»^١

أبو علي الأشعري ومحمد بن يحيى جميعا عن الحسين بن إسحاق؛ وعلي بن إبراهيم عن أبيه جميعا عن علي بن مهزيار عن النضر بن سويد عن عبدالله بن سنان عن حفص، قال: سمعت أبا عبدالله عليه السلام يقول: «ما من مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله - عز وجل - سبع ساعات من النهار؛ فإن هو تاب لم يكتب عليه شيء وإن هو لم يفعل كتب الله عليه سيئة». فأتاه عباد البصري، فقال له: بلغنا أنك قلت: ما من عبد يذنب ذنبا إلا أجله الله - عز وجل - سبع ساعات من النهار؟ فقال: «ليس هكذا قلت ولكني قلت: ما من مؤمن وكذلك كان قولي»^٢

١. همان، ج ٤، ص ٢٣٦، ح ٢٩٧٦، باب الاستغفار من الذنب، كتاب الايمان والكفر. ابن حديث را مقایسه کنید با حدیثی نزدیک با همین معنا در کتاب الزهد / حسین بن سعید، ص ٧٤: ما من مؤمن يذنب ذنبا إلا أجل سبع ساعات فإن استغفر الله غفر له وإنه ليذكر ذنبه بعد عشرين سنة فيستغفر الله فيغفر له وإن الكافر لينسى ذنبه لئلا يستغفر الله.

٢. همان، ص ٢٣٩، ح ٢٩٨٢، باب الاستغفار من الذنب، كتاب الايمان والكفر. مقایسه کنید با حدیث حسین بن سعید در کتاب الزهد، ص ٦٩: ما من عبد مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من النهار فإن هو تاب لم يكتب عليه شيئا وإن لم يفعل كتبت عليه سيئة فأتاه عباد البصري فقال له بلغنا أنك قلت ما من عبد يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من النهار فقال ليس هكذا قلت ولكني قلت ما من عبد مؤمن يذنب ذنبا إلا أجله الله سبع ساعات من نهاره هكذا قلت.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش طرق دانشیان قرن‌های چهار و پنج به کتاب‌های «علی بن مهزیار» اعتبارسنجی شد. در مجموع این کتاب‌ها پنج راوی داشتند: عباس بن معروف، ابراهیم بن مهزیار، حسن بن علی بن مهزیار، عیسی بن ایوب و حسین بن اسحاق تاجر. ابوغالب زراری، کلینی، صدوق، نجاشی و طوسی از طریق این راویان، به واسطه بزرگانی همچون مفید، ابن‌غضائری، ابوعلی اشعری، محمد بن یحیی، علی بن ابراهیم و ابن‌الولید به این آثار طریق داشته‌اند. ۱۶ حدیث بر اساس قواعد بازیابی متون مفقود از آثار علی بن مهزیار در بخش اصول کتاب *الکافی*، بازیابی شد. بر اساس قرائن موجود، نُه حدیث از کتاب *المزار*، سه حدیث از کتاب *الصلاة*، دو حدیث از کتاب *الزهد* و یک حدیث از کتاب *التفسیر* گرفته شده‌اند.

کتاب‌نامه

۱. *اختیار معرفة الرجال* (رجال الکشی)، محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تحقیق: حسن مصطفوی، مشهد: دانشگاه مشهد، ۱۴۰۹ق.
۲. *الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، مفید، محمد بن محمد بن نعمان، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
۳. *الاستبصار فیما اختلف من الاخبار*، محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، تهران: اسلامیه، ۱۳۹۰ق.
۴. *اصول علم الرجال بین النظرية و التطبيق*، داوری، مسلم، تنظیم: محمد علی صالح معلم، قم: موسسه فرهنگی صاحب الامر (عج)، ۱۴۲۹ق.
۵. *بازسازی متون کهن حدیث شیعه*، عمادی حائری، سید محمد، قم، دار الحدیث، ۱۳۸۸ ش.
۶. *بازشناسی منابع اصلی رجال شیعه*، محمدکاظم رحمان ستایش و محمد رضا جدیدی نژاد، قم: دار الحدیث، ۱۳۸۵ ش.
۷. *تاریخ الرسل و الملوک*، محمد بن جریر طبری، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، مصر: دار المعارف، ۱۳۸۷ق.
۸. *النفیسیر*، عیاشی، محمد بن مسعود، تصحیح: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: علمیه، ۱۳۸۰ق.
۹. *تهذیب الأحکام*، محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۱۰. *ثواب الأعمال* (چاپ شده با عقاب الاعمال)، صدوق، محمد بن علی بن بابویه، قم: رضی، ۱۴۰۶ق.
۱۱. *الخصال*، صدوق، محمد بن علی بن بابویه، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۱۲. *الرجال*، محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تصحیح: جواد قیومی، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۳ ش.
۱۳. *رسالة أبي غالب الزراري إلى ابن ابنه في ذكر آل أعین*، ابوغالب احمد بن محمد زراری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹ ش.
۱۴. *الزهد*، حسین بن سعید اهوازی، تحقیق: عرفانیان، غلامرضا، قم: علمیه، ۱۴۰۲ق.
۱۵. *فوائد الوحيد علی منهج المقال* (چاپ شده با منهج المقال)، محمدباقر وحید بهبهانی، قم: موسسه آل البيت (علیهم السلام)، ۱۴۲۲ق.
۱۶. *فهرست کتب الشیعه*، محمد بن حسن (شیخ طوسی)، تصحیح: سید عبدالعزیز طباطبایی، قم:

- کتابخانه محقق طباطبائی، ۱۴۲۰ق.
۱۷. **فهرست مصنفی الشیعه**، احمد بن علی نجاشی، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۵ش.
۱۸. **الکافی**، محمد بن یعقوب (ثقة الاسلام کلینی)، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۷ش.
۱۹. **کامل الزیارات**، جعفر بن محمد بن قولویه، تصحیح: عبدالحسین امینی، نجف: مرتضوی، ۱۳۵۶ق.
۲۰. **کتاب زید بن وهب جهنی**، مردانی، مهدی، قم: دلیل ما، ۱۳۹۳ش.
۲۱. **کتاب من لا یحضره الفقیه**، محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق)، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
۲۲. **مستدرک الوسائل** (خاتمه)، حسین بن محمدتقی نوری، تحقیق: موسسه آل البيت علیهم السلام، قم: موسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۸ق.
۲۳. **معجم البلدان**، یاقوت حموی، بیروت: دار صادر، ۱۳۹۷ق.
۲۴. **معجم رجال الحدیث**، سید ابوالقاسم خویی، نجف: موسسه اسلامی آیت الله خویی، بی تا.
۲۵. **مناقب آل ابی طالب علیهم السلام**، محمد بن علی بن شهر آشوب، قم: علامه، ۱۳۷۹ق.
۲۶. **منتقى الجمان فی الاحادیث الصحاح و الحسان**، حسن بن زین الدین، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ش.
۲۷. «کاربرد له روایات در فهرست شیخ طوسی و ارتباط آن با کتب نوادر»، احسان سرخه‌ای، فصلنامه **علوم حدیث**، ۱۳۹۵ش، شماره ۸۱..
۲۸. «پژوهشی جدید در کتاب کافی»، سید محمد جواد شبیری، **شناختنامه کلینی و الکافی**، ج ۱، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۷.